

En e-bog fra

ANIS

Se flere titler på www.anis.dk

Denne e-bog indeholder et digitalt vandmærk. Der er ved dit køb indlejret et digital mærke, som kan vise tilbage til dig som køber. Du skal derfor passe på, at andre personer ikke får adgang til en kopi af din fil, da du vil stå som ansvarlig.

Det guddommelige

Klokkens klang
kan få forsvarsmure
til at falde
som Jerikos ved basunens

Jakob Wolf

Det guddommelige

– fænomenologisk set

Forlaget Anis

København 2015

Det guddommelige
– *fænomenologisk set*
Jakob Wolf

© Forfatteren og Forlaget Anis, 2015

Bogen er sat med Adobe Garamond Pro på RPC

ISBN-13: 978-87-7457-746-1

Omslag: Lena Maria Rasmussen

Foto: Forfatteren (privatfoto)

Forlaget Anis
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk

Indhold

Indledning	7
Religionerne	13
Det ubegribelige	21
Fragmenter af følelsernes fænomenologi	31
Følelserne	31
Rummet	39
Kroppen	42
Kroppen og følelserne	45
Introjektionens filosofi	48
Følelserne og jeg'et	51
Det guddommelige som overpersonligt og personligt	61
A. Det guddommelige som en overpersonlig atmosfære	61
Gudbilledligheden	61
Væksten	65
Lyset, smagen og duften	67
Musikken	69
Stederne	74
Himlen	80
Havet	83
Jorden	85
Ordet	85
Ånden	86
Inspirationen	99
Etikken	101
B. Det guddommelige som en person	103
Både overpersonlig og personlig	103
Det irrationelle og det rationelle	108

Følelsen af det guddommelige	111
<i>Sensus numinis</i>	111
Metoden	112
<i>Tremendum</i>	118
<i>Majestas</i>	132
<i>Energicum</i>	136
<i>Mirum</i>	143
<i>Augustum</i>	150
<i>Fascinans</i>	159
Ekskurs: <i>Tremendum</i> og <i>fascinans</i> hos Luther	170

Følelsernes forvirring	177
------------------------	-----

Litteratur	187
------------	-----

Navneregister	193
---------------	-----

Indledning

Hvad er det guddommelige? Det guddommelige er noget udefinerligt, der er til stede i alt, hvad der findes. Det bevirker, at alt, hvad der er til, eksisterer og er til på en bestemt måde. Det er i alle ting uden selv at være en ting. Det guddommelige er allestedsnærværende. Det er ikke langt væk fra os, men tværtimod meget tæt på os.

Det guddommelige er ubegribeligt som det, der er alle vegne uden at være et bestemt sted. Det kan ikke erkendes ved hjælp af rationelle begreber. Begreber har et begrænset omfang. De omfatter altid kun en del af alle ting i verden og ikke alle ting som det guddommelige. Begrebet "hus" omfatter alle huse i verden, og selv om det er mange ting, så er det kun nogle ting. Med begrebet indfanger vi en skarpt afgrænset del af verden. Som allestedsnærværende er det guddommelige ubegrænset, og derfor er det rationelle begreb og det guddommelige uforenelige.

Det guddommelige er ubegribeligt, men det betyder ikke, at vi ikke kan opfatte det. Vi kan opfatte det guddommelige igennem følelserne. Det guddommeliges manifestationer i det, der er til, bemærkes af følelserne. Følelserne er i modsætning til begreberne forenelige med det guddommelige, da de ikke har et klart afgrænset omfang. Følelser kan ligesom det guddommelige ikke indfanges i rationelle begreber. Følelserne er en åbenhed for det udefinerlige og guddommelige i alle ting.

Denne opfattelse af det guddommelige giver den tyske teolog Rudolf Otto udtryk for, når han bestemmer det guddommelige som et mysterium, der på én gang er ærefrygtindgydende og fascinerende. At det er et mysterium betyder, at det ikke kan begribes ved hjælp af rationelle begreber, og at det er ærefrygtindgydende og fascinerende betyder, at det kan opfattes igennem følelser.

Hvis vi skal beskrive det guddommelige som et ubegribeligt mysterium nærmere, kan vi altså gøre det ved at beskrive og tydeliggøre følelsen af det guddommelige. En sådan beskrivelse udfolder Rudolf Otto. Han beskriver følelsen af det guddommelige som en grundlæggende modsætningsfyldt følelse. Den udgøres af modsætningen mellem frygt

og fascination, frastødning og tiltrækning. Det betyder ikke, at den består af to adskilte følelser. De to følelser er facetter af den samme følelse, der har to ansigter. Frygt og fascination udgør en kontrast-harmoni. Frygt og fascination er yderpolerne i denne harmoni. Der befinder sig imidlertid flere identificerbare følelser, der er aspekter af de to grundlæggende følelser, inden for denne kontrastharmonie. Otto kalder dem følelsen af det majestætiske, det energiske, det forunderlige og det værdifulde. Alle disse aspekter er på én gang træk ved følelsen af det guddommelige og træk ved det guddommelige.

Skal man tydeliggøre følelser, kan det ikke ske ved, at man definerer dem med begreber, da de af væsen ikke har et klart defineret omfang. Man kan kun karakterisere og tydeliggøre følelser ved hjælp af sansemættede billeder og analogier. At noget er en analogi til noget andet, betyder i denne sammenhæng, at der er noget, der er det samme ved to ting, og der er noget, der er forskelligt ved dem. Ottos beskrivelse af erfaringen af det guddommelige består derfor i, at han fremlægger en række eksempler på følelser, som vi kender fra vores daglige liv, der er analogier til den specifikke følelse af det guddommelige. Derudover fremlægger han en række eksempler på udtryk, som denne følelse har fået i kunsten og religionerne. Tilsammen tydeliggør alle disse analogier, hvori erfaringen af det guddommelige består.

I denne bog er erfaringen af det guddommelige ikke kun beskrevet i form af en fortolkende fremlæggelse af Ottos beskrivelse. Der er tale om en medtænkende fremstilling, der tager afsæt i Ottos karakteristik af følelsen af det guddommelige og supplerer med yderligere analogier. Man kan se, hvilke analogier, der stammer fra Otto, ved, at de er angivet med en henvisning til ham.

Da beskrivelsen af det guddommelige består i at sammenstille analogier til følelsen af det guddommelige, præger det fremstillingen. Den er ikke først og fremmest logisk fremadskridende, men analogisk indkredsende. Sammenhængen mellem de meget forskelligartede eksempler på erfaringen er ikke logisk, men analogisk. Der fremlægges et netværk af billeder og analogier, som klargør følelsen. Dette netværk viser, at der er en stærk sammenhæng mellem hverdagserfaringer og mere specifikke religiøse erfaringer.

Stiller man spørgsmålet om, hvordan man finder en træffende analogi til at klargøre en følelse med, så er svaret, at det findes der ingen

strengt objektive kriterier for. Et fund er altid baseret på en intuition, som man så efterfølgende afprøver kritisk.

Bogen er bygget op på den måde, at første afsnit handler om Rudolf Ottos og mit eget syn på forholdet mellem religionerne. Når man vil beskrive det guddommelige, vil ens beskrivelse altid være præget af den religiøse kultur, man er opvokset i, så det er vigtigt at være opmærksom på den fordom. Vi er præget af den kristne religion, men deraf følger ikke nødvendigvis, at vi kun kan anse kristendommens udtryk for erfaringen af det guddommelige for at være sand. Alle religioner er på én gang ens og forskellige, idet de er forskellige udtryk for erfaringen af det guddommelige. Otto mente under indtryk af udviklingstanken, at kristendommen var den højest udviklede religion. Det er imidlertid en vilkårlig vurdering, mener jeg. Der findes højt udviklede udtryk for erfaringen af det guddommelige i alle udviklede religioner.

Andet afsnit omhandler det grundlæggende træk ved det guddommelige, at det er ubegrænset og derfor ubegribeligt. Det guddommelige kan ikke indfanges af begrebet, der altid er begrænset. Ubegribeligheden hæfter imidlertid kun til den begrebslige erkendelse. Det erkendelsespotentialer, vi besidder i kraft af følelsen, gør os åbne for at fatte det ubegrænsede, selv om vi er begrænsede væsener. Følelsen har det tilfælles med det guddommelige, at den ikke kan defineres. Dette forhold er klart forstået i den teologiske tradition, man kalder negativ teologi. Ifølge den negative teologi kan man kun udtrykke erfaringen af det guddommelige gennem en negation af alle begreber. Med negationen skaffer man alle begreber af vejen, men kun for at give plads til følelsen som den åbenhed, hvorigennem det guddommelige erfares.

I tredje afsnit fremlægges en fænomenologisk beskrivelse af følelserne. Den skal udgøre den erkendelsesteoretiske begrundelse for, at følelsen er den erkendelsesevne, hvorigennem det guddommelige erfares. Mange afviser, at følelsen er en erkendelsesevne, da man hævder, at den kun siger noget om en tilstand ved subjektet. Den fænomenologiske beskrivelse af følelserne viser imidlertid, at følelserne ikke kun er udtryk for en subjektiv tilstand; de er også en åbenhed for forhold i subjektets omverden. Der er erkendelse i følelserne.

Fjerde afsnit er en beskrivelse af den overordnede dobbelthed ved det guddommelige, at det både fremtræder som noget overpersonligt og som en person. Begge aspekter hører med. Man kan ikke isolere

det guddommelige som enten det ene eller det andet. Hvis man alene bestemmer det guddommelige som noget overpersonligt, får man ikke det aspekt med, at det guddommelige også er henvendt på mennesket. Det er ikke kun en bortvendt fremmedhed. Hvis man alene bestemmer det guddommelige som en person, bliver det uvilkårligt til en menneskelig projektion.

I femte afsnit fokuseres der på Rudolf Ottos bestemmelse af følelsen af det guddommelige. Beskrivelsen af følelsen som ærefrygtindgydende og fascinerende udfoldes her nærmere i alle dens aspekter. Afsnittet afsluttes med en ekskurs til Luther, der ifølge Otto er det største religiøse geni inden for kristendommen.

Sidste afsnit er et perspektiverende afsnit, der omhandler følelsens vilkår under den rationaliseringsproces, der dominerer i den vestlige verden i det 20. århundrede. Følelsen af det guddommelige eller – hvad der er det samme – sansen for det hellige udsættes her for et ødelæggende pres. Det er altafgørende for den videre udvikling af vores kultur, at sansen for det hellige lettes for dette pres, så den igen kan udvikle sig frit. Uden en sans for det hellige forfalder en civilisation til barbari.

Formålet med denne bog er et dobbelt. Det ene, overordnede, formål er at give en bred beskrivelse af erfaringen af det guddommelige. Det andet er at bidrage til en dybere forståelse af Ottos indsats og påvise hans aktualitet.

Et af de spørgsmål, der rejser sig i dag i forbindelse med Rudolf Ottos værk, er, hvordan det kan være, at hans hovedværk *Das Heilige* på trods af, at det har været udsat for en sønderlemmende kritik, har overlevet denne kritik i årtier.

Da bogen udkom i 1917, fik den en tvetydig modtagelse. På den ene side blev den modtaget med bragende bifald. Straks den var ude, blev den revet væk og kom hurtigt i mange oplag. I 1965 udkom den i 55. oplag! Den blev i løbet af kort tid oversat til mange sprog, og Otto blev verdensberømt. Begreber fra bogen som *det numinøse*, *das ganz Andere* og *mysterium tremendum et fascinans* blev modeord, man stødte på i mange forskellige sammenhænge, på samme måde som psykoanalytiskens begreber om *id*, *ego* og *superego* blev mode.

Mange prominente teologer, filosoffer og intellektuelle blev omgående påvirket af bogen. Paul Tillich skriver, at da han læste den i efteråret 1917, blev han på stedet grebet af Ottos måde at skrive på: "Nogle

mærkværdigheder ved skrivemåden, et helt ukendt forlag [Rote Erde] gjorde mig øjeblikkelig forbavset. Så begyndte en undren, en indre grebthed, en lidenskabelig tilslutning, som man ikke mere var vant til i forbindelse med teologiske bøger” (Tillich 1971, 179). Vidt forskellige intellektuelle som Karl Barth, Martin Heidegger, C.G. Jung, Romain Rolland, C.S. Lewis, Gandhi og mange andre ytrede deres interesse og beundring for bogen. I Danmark er blandt andre forfatteren Thorkild Bjørnvig inspireret af den. Bogen appellerede imidlertid ikke kun til akademikere, men nåede langt uden for de akademiske kredse. Den er sandsynligvis det mest læste tyske teologiske værk i det 20. århundrede.

På den anden side blev Ottos hovedværk mødt af en voldsom kritik fra flere sider, især fra den fremstormende dialektiske teologi, der på det tidspunkt var en ny strømning inden for protestantismen. På trods af den voldsomme kritik, der gentager sig flere gange op igennem det 20. århundrede, overlever *Das Heilige* al kritik. Mircea Eliade skriver i 1957, at “fyre år efter har Rudolf Ottos undersøgelser beholdt deres gyldighed” (Eliade 1993, 8), og i 1969 noterer han, at Ottos ideer har, siden de fremkom, været mindst lige så vedvarende udbredt blandt den læsende offentlighed som blandt professionelle akademikere (Eliade 1969, 23).

Det er et påtrængende spørgsmål, hvorfor det er sådan, at selv om bogen mødes af en kompetent kritik, der aldrig rigtigt tilbagevises, forbliver den immun over for kritikken og lever usvækket videre. Det indlysende svar på spørgsmålet er, at det selvfølgelig skyldes, at kritikken dybest set er forfejlet. Men hvordan er den forfejlet?

Kritikken består af to hovedindvendinger. Den ene er, at Otto subjektiverer den religiøse erfaring, da følelser er subjektive. Han beskriver ikke det guddommelige, men træk ved menneskets psyke. Rudolf Bultmann skriver i et brev til ham: “Alt hvad jeg har anført, synes at pege på, at jeg i Deres fremstilling kun kan se beskrivelsen af psykiske fænomener, som ledsager religionens opståen og historie” (Schütte 1969, 137). Det forfejlede i denne kritik er, at følelser ikke kun er subjektive. Det viser en analyse af følelsernes fænomenologi. Følelser siger ikke kun noget om, hvilken tilstand subjektet er i, men er også en åbenhed for noget objektivt. At følelserne skulle være subjektive er en

fordom, som man overtager ukritisk, når man kritiserer Otto for at subjektivere erfaringen af det guddommelige.

Den anden indvending er, at Otto bestemmer følelsen af det guddommelige som en apriorisk kategori. Det helt specifikke ved følelsen af det guddommelige skulle være, at den i virkeligheden ligger forud for al erfaring. Denne indvending er berettiget. Sagen er imidlertid, at når Otto bestemmer følelsen ved hjælp af et begreb fra Kants filosofi som noget, der ligger forud for erfaringen, så misforstår han sig selv. Det, Otto fremlægger, er fænomenologiske analyser, og de mister ikke deres kraft og gyldighed ved, at han bestemmer dem forkert erkendelsesteoretisk. Det påvises i det følgende, at skal man bestemme erkendelsesteorien bag de fænomenologiske beskrivelser, skal man ikke henvise til Kants filosofi, men til Goethes metode.

Kritikken af Otto har spærret for en virkelig givende overtagelse af de indsigter, han fremlægger i sit værk. Har man imidlertid indset, på hvilken måde kritikken er forfejlet, så er vejen banet for en meget frugtbar nylæsning af værket. For mig at se, er Rudolf Otto en af de religionsfilosoffer, der i nyere tid har givet det vægtigste bidrag til beskrivelsen af det guddommelige og erfaringen af det. Den tyske filosof Herrmann Schmitz, der også er en inspirationskilde til dette arbejde, siger træffende om hans værk: "Rudolf Ottos kategorialanalyse af det numinøse er det største skridt, der indtil videre er taget inden for det guddommeliges fænomenologi. Som holdepunkt for en bestræbelse på at godtgøre det religiøses sandhed frigør hans værk religionen for bjerge af tyngende spekulativ teologi" (Schmitz 2005C, 74).